

LARYSA LESZCZENKO
Wrocław

ROLA EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA W OCHRONIE PRAW OFIAR KONFLIKTÓW ZBROJNYCH NA TERENIE PORADZIECKIM

Świat początku XXI w. odczuwa zauważalny deficyt skutecznych instytucji sądowych powołanych do sądenia zbrodniarzy wojennych oraz przywracania praw i wolności ofiarom konfliktów zbrojnych. Celem niniejszego artykułu jest próba zwrócenia uwagi na problem egzekwowania praw i wolności ofiar konfliktów zbrojnych na terenie poradzieckim¹. Na wstępie należy podkreślić, że zawarty w tytule temat artykułu nie wzbudził dotychczas zauważalnego zainteresowania w polskich badaniach politologicznych, poruszano jedynie wybrane kwestie dotyczące problematyki konfliktów zbrojnych w regionie².

Ze względu na niemiędzynarodowy status konfliktów zbrojnych³ na terenie poradzieckim, zabrakło skutecznych instrumentów prawnych ułatwiających karanie

¹ W niniejszym artykule uwaga zostanie zwrócona tylko na te państwa poradzieckie, które są obecnie członkami Rady Europy – Armenię, Azerbejdżan, Gruzję, Mołdowę, Rosję oraz Ukrainę.

² Zob. np.: *Konflikty współczesnego świata*, red. G. Ciechanowski i J. Sielski, Toruń 2006; P. Kwiatkiewicz, *Z wojny i chaosu. Azerbejdżan: ukształtowanie niepodległego państwa*, Toruń 2009; M. Słowikowski, *Konsekwencje „kaukaskiego precedensu” dla perspektyw uregulowania konfliktu wokół Nadniedziestrza*, „Analizy Natolińskie” nr 6, 2008; J. Solak, *Mołdawia. Republika na trzy pęknięcia. Historyczno-społeczny, militarny i geopolityczny wymiar „zamrożonego konfliktu” o Nadniedziestrze*, Toruń 2009; *Źródła nienawiści. Konflikty etniczne w krajach postkomunistycznych*, red. K. Janicki, Kraków-Warszawa 2009; *Konflikt kaukaski w 2008 roku*, red. R. Potocki, M. Domagała, P. Sieradzan, Warszawa 2012; A. Le-gucka, *Geopolityczne uwarunkowania i konsekwencje konfliktów zbrojnych na obszarze poradzieckim*, Warszawa 2013 oraz inne.

³ Odwołując się do podstawowych dokumentów współczesnego międzynarodowego prawa humanitarnego, jakimi są Konwencje Genewskie z 1949 r. oraz Protokoły dodatkowe do nich, można przyjąć następującą definicję niemiędzynarodowego konfliktu zbrojnego: „Konflikty, które toczą się na terytorium Wysokiej Umawiającej się Strony między jej siłami zbrojnymi a rozłamowymi siłami zbrojnymi lub innymi zorganizowanymi uzbrojonymi grupami, pozostającymi pod odpowiedzialnym dowództwem i sprawującymi taką kontrolę nad częścią jej terytorium, że mogą przeprowadzać ciągłe i spójne operacje wojskowe (...). Niniejszy protokół nie ma zastosowania do takich wewnętrznych napięć i niepokojów, jak rozruchy, odosobnione i sporadyczne akty przemocy oraz inne działania podobnego rodzaju, które nie są uważane za konflikty zbrojne”. *Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 roku dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (protokół II)*, Genewa, 8 czerwca 1977 r., art. 1, Dz. U z 1992 r., nr 41, poz. 175, [w:] *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. Zbiór dokumentów*, red. M. Gąska, E. Mikos-Skuza, Warszawa 2003, s. 404.

winnych zbrodni popełnianych w czasie tych konfliktów. Konflikty te wywołały liczne problemy natury prawnej i politycznej w wielu państwach poradzieckich, jednak najbardziej wyraźnym „graczem” w tej sytuacji była i pozostaje Rosja. Dostarczanie przez Federację Rosyjską broni separatystom w poszczególnych państwach, wysyłanie na tereny objęte konfliktem nie tylko pojedynczych rosyjskich specjalistów wojskowych, lecz także całych grup komandosów, zmiana statusu rosyjskich oddziałów wojskowych pełniących misję pokojową czyniąca je stroną konfliktu – to działania wskazujące na bezpośrednie zaangażowanie Rosji w konflikty na terenie suwerennych państw. Agnieszka Legucka opisując specyfikę geopolityki rosyjskiej uznała, że konflikty zbrojne na terenie poradzieckim wykorzystywane są przez Rosję jako „element gry politycznej na określonym, ważnym dla nich (Rosjan – L.L.) terytorium. Dlatego zaangażowanie Rosji w tych konfliktach stało się jednym z warunków ich przebiegu, jednocześnie w wielu przypadkach wpłynęło na brak ich zakończenia”⁴.

Statut Wspólnoty Niepodległych Państw z 1993 r.⁵ nie przewidywał powołania instytucji sądowej, wyposażonej w kompetencje w zakresie ścigania przestępców i zbrodniarzy wojennych. Powstała jedynie Komisja Praw Człowieka WNP⁶, która miała charakter quasi-sądowy, jednak organ ten nigdy nie rozpatrzył żadnej skargi indywidualnej lub państwowej. Uchwalona dwa lata później Konwencja WNP o prawach i podstawowych wolnościach człowieka także nie rozszerzyła kompetencji Komisji Praw Człowieka WNP. Ratyfikacja tego dokumentu nie wywołała dużego zainteresowania wśród tych państw WNP, które zamierzały przystąpić do Rady Europy⁷.

Wymiar sprawiedliwości poszczególnych państw poradzieckich nie traktował priorytetowo procesów sądowych wobec osób ponoszących odpowiedzialność za przestępstwa popełnione w czasie konfliktów zbrojnych⁸. Do głośnych należy jedynie

⁴ A. Legucka, *op. cit.*, s. 84.

⁵ Statut WNP został przyjęty na szczycie państw, który odbywał się w Mińsku 22 stycznia 1993 r. Dokument został ratyfikowany przez dziewięć państw WNP i wszedł w życie w 1994 r. Np. Ukraina nie ratyfikowała Statutu i *de jure* nie jest członkiem WNP.

Art. 2 Statutu stanowi, że do celów WNP należy „zabezpieczenie praw i podstawowych wolności człowieka odpowiednio z ogólnie przyjętymi zasadami i normami prawa międzynarodowego i dokumentami OBWE”, zob.: *Устав Содружества Независимых Государств*, <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=180>, dostęp: 05-10-2014.

⁶ O powołaniu Komisji Praw Człowieka WNP jako organu konsultacyjnego stanowi art. 33 Statutu WNP.

⁷ Do wyjątków należy Rosja, ten kraj jest stroną Konwencji WNP o prawach i podstawowych wolnościach człowieka.

⁸ Rozważania na temat funkcjonowania instytucji mających na celu przywrócenie sprawiedliwości oraz rzetelnego rozliczenia z przeszłością zostały zaprezentowane przez polskich badaczy M. Matysiaka i P. Domagałę. Zwracają oni uwagę na aktualność problemu „sprawiedliwości tranzytywnej” (*transitional justice*) we współczesnym świecie: „Sprawiedliwość tę realizuje się za pomocą wielu różnorodnych instytucji. Tworzy się komisje prawdy i pojednania lub organy dochodzenia sprawiedliwości na drodze karej, niekiedy z mniejszym lub większym (a czasami nawet wyłącznym) udziałem społeczności międzynarodowej. Obejmuje to działalność trybunałów międzynarodowych *ad hoc*, powstanie Międzynarodowego Trybunału Karnego, a także lawinowy rozwój sądów o charakterze hybrydowym”, M. Matysiak, P. Domagała, *Międzynarodowe Trybunały Karne oraz inne instrumenty sprawiedliwości tranzytywnej*, Warszawa 2012, s. 57, 58-70.

sprawa pułkownika Jurija Budanowa, który został oskarżony o gwałt i morderstwo Czechenki Elzy (Hedy) Kungajewej i skazany przez sąd rosyjski na 10 lat pozbawienia wolności. Do przestępstwa doszło w czasie drugiej wojny czecheńskiej, wówczas Budanow dowodził jednym z pułków armii rosyjskiej⁹. Znana rosyjska dziennikarka Anna Politkowska w swoich reportażach zwracała uwagę na stronniczość i upolitycznienie rosyjskiego wymiaru sprawiedliwości wobec sprawców zbrodni wojennych popełnionych na terenie Czeczenii. W odmienny sposób traktowani byli przez rosyjski system prawny „członkowie armii rosyjskiej zaangażowani w tak zwaną operację antyterrorystyczną w Czeczenii” i „bojownicy czecheńscy, którzy stanowili siłę przeciwną”¹⁰. Przedstawiciele rosyjskich wojsk federalnych zazwyczaj dostawali wyroki uniewinniające, natomiast bojownicy czecheńscy – najsurowsze z możliwych¹¹. Na fali aktywności społecznej rozwiniętej przez działaczy organizacji pozarządowych w Rosji pod koniec lat 90. XX w. podjęto próbę powołania trybunału do spraw zbrodni wojennych w Czeczenii, jednak inicjatywa ta nie została zrealizowana¹².

W czasie konfliktów zbrojnych na obszarze poradzieckim miały miejsce poważne naruszenia przez wszystkie strony walczące zasad międzynarodowego prawa humanitarnego (dalej – MPH). Natychmiastowe zbadanie tych sytuacji najczęściej było niemożliwe ze względu na brak jakichkolwiek gwarancji bezpieczeństwa dla osób mogących prowadzić dochodzenie na miejscu zbrodni. Najwięcej faktów naruszeń zasad MPH o charakterze masowym miało miejsce w Czeczenii, czego świadectwa składali przedstawiciele zarówno rosyjskich, jak i zagranicznych organizacji pozarządowych¹³. Kwestie naruszeń zasad MPH w czasie wojny czecheńskiej rozpatrywało również Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy w 2003 r.¹⁴

W kontekście funkcjonowania międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości warto zwrócić uwagę na fakt, iż niektóre państwa poradzieckie ratyfikowały Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego (dalej – MTK), jednak ich liczba po-

⁹ Zob.: *Federacja Rosyjska: Sprawa Hedy Kungajewej*, <http://amnesty.org.pl/archiwum/aktualnosci-strona-artykulu/article/1716/634/neste/6.html?cHash=5e5551e2c3>, dostęp: 10.07.2014.

¹⁰ A. Politkowska, *Rosja Putina*, Warszawa 2005, s. 41 - 42.

¹¹ *Ibidem*, s. 42.

¹² Zob.: С. Григорьянц, *Опыт создания Международного трибунала по делу о преступлениях против человечности и военных преступлениях в Чеченской республике*, <http://grigoryants.ru/mezhdunarodnyj-ugolovnyj-sud-rossijskaya-koaliciya/mezhdunarodnyj-ugolovnyj-sud-i-poziciya-rossii-materialy-konferencii-1998/5/>, dostęp 2.06.2014.

¹³ Д. Лохман, *Международное Гуманитарное Право и военный конфликт в Чечне*, <http://index.org.ru/othproj/crimcr/lh211100.html>, dostęp: 20.06.2014; *Ситуация в Чеченской Республике в контексте международного гуманитарного права*, <http://www.mhg.ru/publications/18259E3>, dostęp: 20.06.2014. *Россия – Чечня: цель ошибок и преступлений 1994-1996*, составлены О. Орлов и А. Черкасов, Москва 2010.

¹⁴ Zob.: *Резолюция 1323 (2003) О состоянии прав человека в Чеченской Республике*, http://www.coe.int/t/t/parliamentary/%5BRussian_documents%5D/%5B2003%5D/%5BApril_2003%5D/Resolution1323.asp, dostęp: 20.06.2014. Zob. także: A. Vazacva, *Council of Europe Demands Chechnya Tribunal*, <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/163/28243.html>, dostęp: 20.06.2014.

zostaje skromna: Gruzja (2003), Mołdowa (2010) oraz Tadżykistan (2000)¹⁵. W lipcu 2014 r. procedurę ratyfikacji Rzymskiego Statutu¹⁶ uaktywniła także Ukraina. Państwo to złożyło już pozew do MTK na przedstawicieli byłych najwyższych władz Ukrainy z powodu naruszeń artykułu 7 Statutu, dotyczącego zbrodni przeciwko ludzkości¹⁷. Zainteresowanie ratyfikacją Rzymskiego Statutu przez państwa poradzieckie pozostaje wciąż słabe¹⁸. W mediach państw poradzieckich lub w dyskursie politycznym powyższy temat jest nieobecny. Takie państwa, jak Armenia i Azerbejdżan, na których terenie toczył się konflikt o Górski Karabach, nie wszczęły procedury przystąpienia do Rzymskiego Statutu. Nie zmierza do tego także Rosja, która pośrednio lub bezpośrednio była i jest zaangażowana we wszystkie konflikty zbrojne na terenie poradzieckim. Taki stan rzeczy wskazuje na poważną sprzeczność między inicjowaniem zbadania i ukarania zbrodni popełnionych w czasie konfliktów a interesem państwa.

Na uwagę zasługuje fakt, iż wszystkie państwa poradzieckie są stroną Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Protokołu fakultatywnego do Paktu¹⁹. Na mocy Protokołu fakultatywnego do Paktu obywatele państw-stron uprawnieni są do wniesienia skargi indywidualnej do Komitetu Praw Człowieka przeciwko państwu. Procedura ta jednak nie jest często stosowana przez ofiary konfliktów zbrojnych z terenu poradzieckiego, gdyż skarga do Komitetu Praw Człowieka jest mechanizmem quasi-sądowym, również poważną barierą w korzystaniu z powyższej procedury pozostaje niska świadomość prawna społeczeństwa²⁰.

PAŃSTWA PORADZIECKIE W RELACJACH Z EUROPEJSKIM TRYBUNAŁEM PRAW CZŁOWIEKA

Przedstawiona wyżej sytuacja powoduje, że jedynym skutecznym sądem międzynarodowym, przed którym osoby pochodzące z państw poradzieckich mogą zaskarżyć własne państwo za naruszenia praw i wolności pozostaje Europejski Trybunał Praw

¹⁵ Uwzględniając temat niniejszego artykułu, kwestie dotyczące Tadżykistanu nie zostaną poruszone.

¹⁶ *Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r.*, Dz. U. 2003, nr 78, poz. 708.

¹⁷ *Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час акцій мирних протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року*, http://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/Documents/997/declarationVerkhovnaRadaUkr.pdf, dostęp: 25.06.2014.

¹⁸ O problemach ratyfikacji Statusu Rzymskiego przez państwa zob.: D. Drózdź, *Międzynarodowe trybunały karne (geneza, skład, jurysdykcja, postępowanie, działalność)*, Łódź 2011, s. 83-86.

¹⁹ Zob.: *Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights*, New York, 16 December 1966, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=IV-&chapter=4&lang=en.

²⁰ Ze względu na zakres tematyczny niniejszego artykułu powyższy wątek zostaje jedynie zasygnalizowany, gdyż jego przedstawienie wymagałoby oddzielnego opracowania.

Człowieka (dalej - ETPCz). Instytucja skargi indywidualnej²¹ stała się niezwykle popularna w tym regionie. Interesujące jest to, że w ostatnich kilku latach zostały także wszczęte procedury skarg państwowych²² przed ETPCz, co z kolei stanowi rzadkość w praktyce Trybunału²³.

Uwzględniając fakt, że tylko nieliczne państwa regionu przystąpiły do Rady Europy: Armenia (2001), Azerbejdżan (2001), Gruzja (1999), Mołdowa (1995), Rosja (1996)²⁴ oraz Ukraina (1995)²⁵, jedynie ich obywatele lub osoby przebywające na ich terytorium mogą pozwać państwo przed ETPCz. Krótco po przystąpieniu do Rady Europy państwa poradzieckie znalazły się w grupie państw, przeciwko którym składano największą liczbę skarg indywidualnych²⁶. Wysoka liczba skarg indywidualnych do ETPCz wskazuje na kilka ważnych problemów dotyczących państw poradzieckich: niski poziom zaufania wobec narodowych systemów sądownictwa, niewydolność sądownictwa, brak poważnych reform systemowych, brak pełnej niezależności władzy sądowniczej od władzy wykonawczej²⁷. Warto także zwrócić uwagę na istotną specy-

²¹ Warunki dopuszczalności skargi indywidualnej do ETPCz są następujące: skarga powinna dotyczyć państwa, które ratyfikowało EKPCz, odnosić się do prawa lub praw objętych Konwencją, osoba skarżąca na status ofiary, zdarzenia nastąpiły po ratyfikacji Konwencji, środki odwoławcze zostały wyczerpane, minęło nie więcej niż sześć miesięcy po ostatecznym orzeczeniu wydanym w postępowaniu krajowym, osoba skarżąca poniosła znaczący uszczerbek, zob.: *Warunki dopuszczalności skargi oraz sposób i tryb jej składania do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu*, http://www.bip.ms.gov.pl/Data/Files/_public/bip/prawa_czlowieka/skargi_do_ETPC.pdf, dostęp: 25.06.2014.

²² Na ten temat zob.: A. Płoszka, *Instrument skargi międzypaństwowej, a ochrona praw człowieka w systemie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, [w:] *Responsibility in international law*, red. S. Ząbca, Warszawa 2011, ss. 137-152.

²³ Od 1956 r. do ETPCz wpłynęło 17 skarg państwowych, z których trzy złożyła Gruzja przeciwko Rosji (2007, 2008 i 2009 r.), w marcu 2014 r. jedną skargę złożyła Ukraina przeciwko Rosji. Zob.: *Inter-States Applications*, http://www.echr.coe.int/Documents/InterStates_applications_ENG.pdf, dostęp: 05-10-2014.

²⁴ Zob. L. Leszczenko, *Rosja w Radzie Europy*, [w:] *Europa Wschodnia. Dekada transformacji*. Rosja, red. B. Albina i W. Baluka, Wrocław 2003, ss. 213-229.

²⁵ Zob. L. Leszczenko, *Ukraina w Radzie Europy. Wybrane aspekty ochrony praw człowieka*, [w:] *Globalizacja – Integracja – Transformacja. Główne problemy polityczne globalizacji, integracji europejskiej oraz transformacji politycznej Europy Środkowej i Wschodniej*, red. R. Bäcker i in., Toruń 2004, s. 271-277.

²⁶ Zob.: *Overview 1959-2013*, European Court of Human Rights, February 2014, p. 8, http://echr.coe.int/Documents/Overview_19592013_ENG.pdf, dostęp: 05-10-2014. Według statystyk ETPCz (stan na czerwiec 2014 r.), zarejestrowano skargi indywidualne: przeciwko Gruzji – 2350 (2,8% wszystkich skarg), przeciwko Rosji – 11 650 (13,7%), przeciwko Ukrainie – 16 150 (19%), liczby dotyczące Armenii, Azerbejdżanu i Mołdowy za czerwiec 2014 r. nie zostały wyszczególnione, zob.: *Pending applications allocated to a judicial formation*, http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_month_2014_BIL.pdf, dostęp: 20.07.2014. Dane ETPCz dotyczące liczby skarg wg stanu na styczeń 2014 r. wynoszą: przeciwko Azerbejdżanowi – 1463, *Press country profile* zob.: http://www.echr.coe.int/Documents/CP_Azerbaijan_ENG.pdf, dostęp: 20.07.2014; przeciwko Armenii – 998, *Press country profile*, http://www.echr.coe.int/Documents/CP_Armenia_ENG.pdf, dostęp: 20.07.2014; przeciwko Mołdowie – 1743, *Press country profile*, http://www.echr.coe.int/Documents/CP_Republic_of_Moldova_ENG.pdf, dostęp: 20.07.2014.

²⁷ O problemach sądownictwa w państwach poradzieckich zob.: L. Leszczenko, *Instytucja ombudsmana w państwach poradzieckich*. Genez – status prawny – rozwój, Warszawa 2011, ss. 288-302.

fię – wszystkie państwa członkowskie Rady Europy z obszaru poradzieckiego mają lub miały do czynienia z konfliktami zbrojnymi na swoich terenach. Dotąd nierozwiązane pozostają kwestie „konfliktów zamrożonych”: Abchazja i Osetia Południowa (teren Gruzji), Górski Karabach (teren Azerbejdżanu), Naddniestrze (teren Mołdowy). Po wojnie rosyjsko-gruzińskiej Rosja uznała w 2008 r. niepodległość Abchazji i Osetii Południowej²⁸, sprawuje także kontrolę nad Naddniestrzem, mimo iż formalnie ten teren separatystyczny jest częścią Mołdowy. Armenia „opiekuje się” Górkim Karabachem, nie uznając go za państwo suwerenne i nie włączając w swój skład na jakichkolwiek prawach jednostki administracyjnej. Wojna ormiańsko-azerska o Górski Karabach przyczyniła się do zerwania stosunków dyplomatycznych między tymi państwami, które do dziś nie zostały odbudowane. Z kolei wojny czeczeńskie uznano za wewnętrzną sprawę Rosji; po pacyfikacji rebelii Czeczenia funkcjonuje, jako jeden z podmiotów administracyjnych w składzie FR.

W niniejszych rozważaniach warto wskazać dwie grupy skarg do ETPCz dotyczących naruszeń praw i wolności jednostki w czasie konfliktów zbrojnych na terenie poradzieckim. Do pierwszej grupy zaliczyć należy najliczniejsze skargi czeczeńskie, złożone przeciwko Rosji. Natomiast druga mniej liczna grupa to skargi złożone przez ofiary konfliktów zbrojnych, które toczyły się na terenie Azerbejdżanu, Armenii, Gruzji oraz Mołdowy. Osoby składające te skargi zamieszkują obecnie tereny republik separatystycznych lub przebywają w państwach suwerennych. Dysproporcje w statystyce wynikają z utrudnionej procedury egzekwowania przez ofiary zamieszkujące tereny republik separatystycznych naruszonych praw i wolności przed sądami suwerennych państw, jak również długotrwały brak precedensu w ETPCz.

Podążając trybem przyporządkowania skarg do konkretnego państwa, przeciwko któremu skargi o naruszenie praw i wolności jednostki w wyniku konfliktu zbrojnego zostały złożone lub mogą być złożone, wskazać można wszystkie państwa członkowskie Rady Europy z regionu poradzieckiego, z wyjątkiem Ukrainy, na której terenie wcześniej nie toczyły się konflikty zbrojne. Sytuacja zmieniła się jednak po agresji Rosji na ten kraj w marcu 2014 r. Składane były natomiast skargi indywidualne oraz państwowe do ETPCz przeciwko Rosji, będące skutkiem bezprawnych działań tego państwa na terenie Ukrainy. Sprawy te są w toku rozpatrywania, dlatego komentarz będzie możliwy po oficjalnej decyzji Trybunału w Strasburgu. Niewykluczone, że w niedługim czasie do ETPCz zostaną także skierowane skargi przeciwko Ukrainie jako stronie konfliktu. Podobna sytuacja miała miejsce po wojnie rosyjsko-gruzińskiej z 2008 r. Już rok później do Strasburga skierowano ponad 3500 skarg indywidualnych przeciwko Gruzji. Przeważającą ich część złożyły osoby cywilne zamieszkujące teren Osetii Południowej oraz żołnierze rosyjscy stacjonujący na terenie republiki separatystycznej. Po dwóch latach ponad 1500 skarg zostało uznanych przez ETPCz za niespełniające warunków formalnych. Ekaterine Tkeszelaszwili – ówczesna minister do spraw reintegracji Gruzji – stwierdziła, że w ten sposób Rosja dążyła do stworzenia negatywnego wizerunku Gruzji w Europie, gdyż osoby skarżące nie uzupełniły

²⁸ Dekrety Prezydenta FR o uznaniu suwerenności Abchazji: <http://document.kremlin.ru/page.aspx?1114434> oraz Osetii Południowej – <http://document.kremlin.ru/page.aspx?1114437>, dostęp: 05-10-2014.

braków formalnych w skargach na wezwanie ETPCz, a część osób nawet nie była zorientowana, że w ich imieniu skargi zostały złożone²⁹.

Mimo iż ETPCz nie ma kompetencji trybunału do spraw zbrodni wojennych, zajmuje się kwestiami naruszeń praw i wolności człowieka, zaliczanymi do kategorii fundamentalnych. Należą do nich m. in. prawo do życia oraz wolność od tortur. Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (dalej – EKPCz) przewiduje ograniczenie obowiązywania niektórych praw i wolności w „przypadku wojny lub innego niebezpieczeństwa publicznego zagrażającego życiu narodu”, jednak ograniczenia te nie mogą być „sprzeczne z innymi zobowiązaniami wynikającymi z prawa międzynarodowego”³⁰.

Bezpośrednio w czasie trwania konfliktu zbrojnego największym zagrożeniem dla osób przebywających na jego obszarze jest utrata życia lub niebezpieczeństwo odniesienia ran i obrażeń. Brak możliwości ewakuacji z niebezpiecznej strefy pozostawia małe gwarancje, że takie zagrożenie nie dotknie osób cywilnych, niebiorących bezpośredniego udziału w konflikcie. W wyniku konfliktu zbrojnego następują także inne naruszenia praw i wolności jednostek, mające często złożony charakter, a egzekwowanie pogwałconych praw może trwać latami. Z analizy skarg ofiar konfliktów zbrojnych na terenie poradzieckim rozpatrzonych dotychczas przez ETPCz wynika, że do najbardziej rozpowszechnionych zagrożeń należą: zagrożenie życia, tortury osób cywilnych (głównie skargi czecheńskie), naruszenia prawa do bezpieczeństwa osobistego, dyskryminacja, utrata mienia i brak możliwości powrotu na teren okupowany, naruszenie prawa do sprawiedliwego procesu sądowego.

W relacjach państw członkowskich Rady Europy z terenu poradzieckiego z ETPCz pojawia się dość skomplikowana kwestia zagwarantowania praw i wolności osobom zamieszkującym tereny republik separatystycznych. Dłuższy czas rozważano, czy skargi indywidualne osób zamieszkujących tereny separatystyczne mogą być rozpatrywane przez ETPCz, gdyż relacje Trybunału z wymiarem sprawiedliwości quasi-państw mogą zostać zinterpretowane jako pośrednie uznanie suwerenności. Ormiański prawnik, wiceprzewodniczący Sądu Konstytucyjnego Armenii Vladimir Ogenesian w 2005 r. zaprezentował dość dyskusyjny punkt widzenia na powyższy temat, nawiązując do sytuacji dotyczącej Górskiego Karabachu. Odwoływał się on do zasad Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, wskazując prawo każdego do korzystania z praw i wolności zawartych w Deklaracji, niezależnie od statusu regionu w którym zamieszkuje³¹. Według Ogenesiana był to jeden z ważnych argumentów

²⁹ A. Тутберидзе, Ткешелашвили: „Дела против Грузии в Евросуде не имели фактической и правовой основы”, <http://newsgorgia.ru/politics/20110111/213681325.html>, dostęp: 20.06.2014. Zob. także: L. Leszczenko, *Instytucja ombudsmana...*, s. 234.

³⁰ *Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, zmieniona Protokołem Nr 11, http://www.bip.ms.gov.pl/Data/Files/_public/bip/prawa_czlowieka/ets_005.pdf, dostęp: 25.06.2014. Zob.: P. Grzebyk, *Ochrona życia osób cywilnych w czasie konfliktu zbrojnego w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, [w:] *Wpływ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka na system ochrony praw człowieka oraz międzynarodowe prawo karne i humanitarne*, red. E. Karska, Warszawa 2013, s. 63-77.

³¹ Zob.: „Nie wolno ponadto czynić żadnej różnicy w zależności od sytuacji politycznej, prawnej lub międzynarodowej kraju lub obszaru, do którego dana osoba przynależy, bez względu na to, czy dany kraj

przemawiających na korzyść osób zamieszkujących Górski Karabach w relacjach z ETPCz³². Ormiański prawnik twierdził, że podobne sprawy znajdują się na pograniczu prawa i polityki, dlatego ETPCz powinien kierować się dobrem jednostki, a nie rozstrzygać status nieuznawanego terenu. Należy przypomnieć, że w dokumencie ratyfikacyjnym w 2002 r. Azerbejdżan złożył zastrzeżenie, iż zasady EKPCz nie obejmują terenu separatystycznej republiki Górskiego Karabachu³³, natomiast Armenia takiego zastrzeżenia nie złożyła. Mimo iż Armenia ma kontrolę nad Górskim Karabachem, jednak nie uznała oficjalnie suwerenności quasi-państwa, uznaje natomiast kompetencje wszystkich organów i instytucji tej republiki separatystycznej.

W raporcie Sekretarza Generalnego Rady Europy *State of democracy, human rights and the rule of law in Europe* z maja 2014 r. zwrócono uwagę na problemy przestrzegania praw i wolności osób zamieszkujących tereny „konfliktów zamrożonych”³⁴. Według danych zawartych w raporcie, w strefach znajdujących się poza oddziaływaniem EKPCz zamieszkuje obecnie około trzech milionów osób, a podmioty sprawujące kontrolę nad tymi terenami nadal nie zapewniają gwarancji ochrony praw i wolności. Sytuacja ta wynika, między innymi, z nieuznania przez organizacje międzynarodowe oraz państwa suwerenne republik separatystycznych, jak również z braku kontaktów z ich przywódcami. Organizacje pozarządowe, które mogłyby chociaż w minimalnym stopniu reprezentować ludność zamieszkującą teren republik separatystycznych, praktycznie nie istnieją.

SKARGI DOTYCZĄCE NARUSZEŃ PRAW I WOLNOŚCI JEDNOSTEK

Niniejsza część artykułu skupia uwagę na problemach naruszeń praw i wolności jednostek w wyniku konfliktów zbrojnych na terenie poradzieckim – z wyjątkiem skarg czeczeńskich, które zostały omówione odrębnie. Podstawą analizy są wybrane skargi ofiar złożone do ETPCz. Należy zaznaczyć, że spraw zakończonych wyrokiem ETPCz jest obecnie stosunkowo niewiele.

lub obszar jest niepodległy, czy też podlega systemowi powiernictwa, nie rządzi się samodzielnie lub jest w jakikolwiek sposób ograniczony w swej niepodległości”, *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*, art. 2, http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf, dostęp: 10.07.2014.

³² В. Оганесян, *Некоторые проблемы защиты прав человека в непризнанных государствах*, „Конституционное правосудие в новом тысячелетии” 2005, ss. 214 - 219. Warto zauważyć, że Oganessian w odniesieniu do Górskiego Karabachu używa nazewnictwa „nieuznawane państwo” lub „nowo powstałe państwo”.

³³ Zob.: *Declaration contained in the instrument of ratification deposited on 15 April 2002*, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=005&CM=3&DF=23/07/2014&CL=RU&VL=1>, dostęp: 10.07.2014. Podobna deklaracja została także złożona przez Mołdowę w odniesieniu do Naddniestrza, zob.: *Declaration contained in the instrument of ratification, deposited on 12 September 1997*, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=005&CM=3&DF=23/07/2014&CL=RUS&VL=1>, dostęp: 10.07.2014.

³⁴ *State of democracy, human rights and the rule of law in Europe*. Report by the Secretary General of the Council of Europe, pp. 56-57, http://hub.coe.int/c/document_library/get_file?uuid=5df90407-7663-4361-b5fb-1bbcc84c9fa0&groupId=10227, dostęp: 10.06.2014.

Jednym z pierwszych wyroków ETPCz z 2004 r. był wyrok w sprawie *Ilaşcu i inni przeciwko Mołdowie i Rosji*³⁵. Ilaşcu został skazany w 1993 r. na karę śmierci³⁶, a jego trzej współtowarzysze na długoletnie pozbawienie wolności (12 i 15 lat) oraz konfiskatę całego mienia przez tak zwany Sąd Najwyższy separatystycznej republiki Naddniestrze. Cała czwórka została wcześniej aresztowana w 1992 r. w Tiraspolu przez osoby, które były w mundurach 14. Armii Rosyjskiej³⁷. Ilaşcu, Ivantoc, Lesco i Petrov-Popa oskarżono o działalność antyradziecką³⁸, działalność przeciwko władzom Naddniestrza, a także o zabójstwa i inne przestępstwa popełnione w czasie zbrojnej fazy konfliktu naddniestrzańskiego. Skargi do ETPCz zostały złożone przez poszkodowanych dopiero w 1999 i 2001 roku. Wyrok ETPCz przyznał poszkodowanym rację, wskazując naruszenie przez Mołdowę oraz Federację Rosyjską, jako państwa mające wpływ na sytuację w Naddniestrzu, licznych praw i wolności gwarantowanych przez EKPC (art. 1, 3, 5, 34).

Można uznać, że wyrok ten zapoczątkował zmiany w postrzeganiu odpowiedzialności państw za skutki ich działań na terenach, które przez wiele lat pozostawały wyłączone z zasad i norm RE. Państwa poradzieckie, uznane przez Trybunał Europejski za takie, które przyczyniły się do naruszeń zasad EKPCz, często doszukują się kontekstu politycznego w ogłoszonych wyrokach. Wyrok w sprawie *Ilaşcu i inni przeciwko Mołdowie i Rosji* był szczególnie szeroko komentowany i interpretowany w mediach rosyjskich, podkreślających upolityczniony charakter decyzji sądu w Strasburgu. Odrębne zdanie na temat wyroku przedstawił także Anatolij Kowler – ówczesny sędzia ETPCz. Opinia Kowlera została opublikowana w rządowej gazecie „Rossijskaja Gazieta”, opatrzona przy tym komentarzem redaktorskim, że wyrok ETPCz w sprawie *Ilaşcu* ma charakter polityczny³⁹.

Zbrojny konflikt na terenie Naddniestrza i powołanie przy wsparciu Rosji administracji republiki separatystycznej utrudniają kontakt osób zamieszkujących ten teren z instytucjami oficjalnych władz mołdowskich. Władze naddniestrzańskie stosują również politykę dyskryminacyjną wobec osób posługujących się językiem mołdowskim (rumuńskim). Wskutek realizowanych przez władze separatystyczne od 1992 r. działań, wprowadzony został zakaz wykorzystania alfabetu łacińskiego w szkołach, jak również ma miejsce przymusowe zamykanie szkół z mołdowskim językiem nauczania i odbieranie ich budynków. W 2012 r. ETPCz wydał orzecz-

³⁵ *Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia*, Application no. 48787/99.

³⁶ W wyniku negocjacji prowadzonych przez stronę mołdowską wyrok dla Ilaşcu został zmieniony na karę pozbawienia wolności, a w 2001 r. skazany był zwolniony z więzienia w Naddniestrzu.

³⁷ Ta jednostka wojskowa stacjonuje na terenie Naddniestrza do dziś i jest traktowana przez Rosję jako jednostka pełniąca misję sił pokojowych. Naddniestrze było miejscem stacjonowania 14. Armii jeszcze z czasów ZSRR. W czasie konfliktu zbrojnego w latach 1991-1992 żołnierze jednostki brali udział w walkach po stronie separatystów.

³⁸ Zarzut ten wydaje się absurdalny, gdyż wówczas Związek Radziecki już nie istniał.

³⁹ Zob.: Судья Ковлер: Не могу согласиться. Постановление Европейского суда по правам человека по делу „Илашкы и другие против Молдовы и России” Особое мнение судьи А. Ковлера, „Российская Газета”, Федеральный выпуск N3524 от 10 июля 2004 г., <http://www.rg.ru/2004/07/10/kovler.html>, dostęp: 05.07.2014.

nie w sprawie *Catan i inni przeciwko Mołdowie i Federacji Rosyjskiej*,⁴⁰ w którym stwierdził naruszenie przez Rosję art. 2 (prawo do nauki) Protokołu nr 1 do EKPCz⁴¹. W uzasadnieniu orzeczenia uznano, że reżim separatystyczny nie miałby szans istnienia bez wsparcia militarnego, gospodarczego i politycznego Rosji, a decyzja o zamknięciu szkół z wykładowym językiem mołdowskim podpada także pod jurysdykcję tego państwa. Naruszeń EKPCz przez Mołdowę nie stwierdzono, gdyż państwo to okazywało pomoc rodakom, opłacało dzierżawę i remont pomieszczeń szkolnych, zapewniało wyposażenie klas szkolnych, transport uczniów dojeżdżających z odległych miejscowości i wypłatę wynagrodzeń nauczycielom. Z uzasadnieniem tego wyroku polemizuje profesor prawa Bill Bowring z *University of London*, który uznaje, że doszło do nadinterpretacji postanowień Protokołu nr 1 do EKPCz, a także zauważa wpływ kontekstu politycznego, dotyczącego Naddniestrza⁴².

W toku rozpatrywania przed ETPCz znajdują się obecnie skargi indywidualne ofiar konfliktu o Górski Karabach. Skargi dotyczą między innymi: naruszeń prawa do własności, utraty majątku w czasie konfliktu i braku możliwości powrotu do wcześniejszego miejsca zamieszkania (*Chiragow i inni przeciwko Armenii*⁴³; *Arakelyan przeciwko Azerbejdżanowi*⁴⁴; *Sargsyan przeciwko Azerbejdżanowi*⁴⁵).

Wieloletnie braki rozwiązań systemowych w państwach suwerennych, które mają wpływ na sytuację na terenach separatystycznych, wciąż wskazują na deficyt skutecznych narodowych instrumentów prawnych w dziedzinie ochrony praw człowieka. Prognozować można, że w najbliższych latach liczba skarg do ETPCz od osób zamieszkujących tereny separatystyczne nie ulegnie zmniejszeniu.

SKARGI CZECHENSKIE

Skargi czeczeńskie do ETPCz stały się najbardziej rozpoznawalne w ostatnim dziesięcioleciu zarówno w kręgach prawników, obrońców praw człowieka, jak również stanowią ważny temat zainteresowania badaczy-politologów. Analiza dotycząca wybranych skarg czeczeńskich oraz problemów w realizacji wyroków ETPCz przez Rosję została zaprezentowana w artykułach Williama Abrescha⁴⁶, Andreasa Paulusa⁴⁷, Julii Lapitskiej⁴⁸, Jakuba Czepka⁴⁹.

⁴⁰ Zob.: *Catan and Others v. Moldova and Russia*. Applications no. 43370/04, 8252/05 and 18454/06.

⁴¹ Zob.: *Protokół nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, (Dz. U. 1995 r., nr 36, poz. 175 z późn. zm.).

⁴² Б. Бауринг, *Дело Катан и другие против Молдовы и России: геополитика и право на образование. И почему «никаму» фактически означает ребёнку*, „Международное правосудие” 2014, nr 1 (9), ss. 44 - 59.

⁴³ *Elkhan Chiragov and Others against Armenia*, Application no. 13216/05.

⁴⁴ *Arakelyan v. Azerbaijan*. Application no. 13465/07.

⁴⁵ *Sargsyan v. Azerbaijan*. Application no. 40167/06.

⁴⁶ W. Abresch, *A human rights law of internal armed conflict: the European Court of Human Rights in Chechnya*, „European Journal of International Law” 2005, Vol. 16, nr 4, s. 741-767.

⁴⁷ A. Paulus, *The Protection of Human Rights in Internal Armed Conflict in Europe - remarks on the Isayeva decisions of the European Court of Human Rights*, http://law.huji.ac.il/upload/Paulus_The_Protection_of_Human_Rights.pdf, dostęp: 05.10.2014.

⁴⁸ J. Lapitskaya, *ECHR, Russia, and Chechnya: Two is not Company and Three is Definitely a Crowd*, „International Law and Politics” 2011, Vol. 43, s. 479-547.

⁴⁹ J. Czepek, *Wyroki Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w kontekście konfliktu zbrojnego na tle spraw czeczeńskich*, [w:] *Wpływ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka...*, s. 79-85.

Mimo że pierwsza wojna czeczeńska skończyła się w 1996 roku, a druga – w 2001 r., Federacja Rosyjska ponosi do dnia dzisiejszego koszty finansowe tych konfliktów⁵⁰. Pierwsze wyroki w skargach czeczeńskich, podobnie jak we wcześniej omówionej grupie skarg, zapadły w 2005 r.⁵¹ Wojny czeczeńskie charakteryzowały się szczególnym okrucieństwem i licznymi ofiarami wśród ludności cywilnej⁵², dlatego przeważająca liczba skarg czeczeńskich do ETPCz dotyczy naruszeń fundamentalnych praw i wolności człowieka – prawa do życia oraz wolności od tortur. W wyrokach ETPCz w sprawie skarg czeczeńskich wskazuje się także inne poważne naruszenia praw i wolności gwarantowanych przez EKPCz i protokoły dodatkowe, między innymi: prawo do bezpieczeństwa osobistego, prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, prawo do sprawiedliwego procesu sądowego⁵³.

Według statystyk ETPCz dotychczas rozpatrzono 210 skarg czeczeńskich, natomiast ponad trzysta znajduje się w toku⁵⁴. obrońcy praw człowieka z Rosji twierdzą, że skarg czeczeńskich do ETPCz mogłoby być więcej, jednak miały miejsce przypadki zastraszania skarżących przez rosyjskie organy ścigania, co powodowało, że nie wszystkie ofiary odważyły się pozwać państwo przed Trybunał w Strasburgu⁵⁵.

WNIOSKI

Przystąpieniu państw poradzieckich do Rady Europy na przełomie XX i XXI w. nie towarzyszyła zauważalna dyskusja w mediach lub zainteresowanie w społeczeństwach tych państw. Jednak w dość krótkim czasie okazało się, że ETPCz jako instytucja kontrolna Rady Europy stał się jedną z najbardziej rozpoznawalnych instytucji europejskich na tych terenach. Świadomość posiadania osobowości prawnej przez jednostkę została doceniona wówczas, kiedy pojawiła się możliwość egzekwowania naruszonych przez państwa praw i wolności przed sądem międzynarodowym. W pań-

⁵⁰ С. Болотникова, *Чеченские войны дорожают благодаря Страсбургу*; <http://www.bigcaucasus.com/events/actual/10-01-2014/88677-chechnya-0/>, dostęp: 22.07.2014.

⁵¹ *Isayeva v. Russia*, Application no. 57947/00, *Yusupova v. Russia*, Application no. 57948/00 and *Bazayeva v. Russia*, Application no. 57949/00. Powyższe skargi były rozpatrywane przez ETPCz w pierwszym prowadzeniu, w wyroku uznano, że doszło do naruszenia art. 2 i 13 EKPCz oraz art. 1 Protokołu 1.

⁵² Dokładna liczba ofiar pierwszej i drugiej wojny czeczeńskiej wciąż pozostaje do ustalenia. W 2005 r. przedstawiciel władz czeczeńskich podał liczbę 160 tys. ofiar cywilnych wojen czeczeńskich, zob.: *Госсовет Чечни: За две войны погибли 160 тысяч человек*, <http://grani.ru/War/Chechnya/m.93441.html>, dostęp: 28.07.2014.

⁵³ Zob.: *Press country profile. Russia*, pp. 9-10, http://www.echr.coe.int/Documents/CP_Russia_ENG.pdf, dostęp: 20.07.2014, a także: *Justice for Chechnya. The European Court of Human Rights Rules against Russia*, http://www.hrw.org/sites/default/files/related_material/justice_for_chechnya_2.pdf, dostęp: 05-10-2014.

⁵⁴ *Press country profile. Russia...*

⁵⁵ Zob.: *Обеспечение защиты россиян в европейском суде по правам человека*. Доклад подготовлен рабочей группой по имплементации решений Европейского суда по правам человека, созданной при Экспертном совете при Уполномоченном по правам человека в РФ, <http://www.hrights.ru/text/b22/Chapter2%202.htm>, dostęp: 22.07.2014.

stwach poradzieckich kwestia ta nabiera szczególnego znaczenia, gdyż zaufanie wobec narodowych systemów sądownictwa pozostaje wciąż na niskim poziomie. Brak skutecznych krajowych instrumentów karnych wobec osób, które przyczyniły się do poważnych naruszeń zarówno podstawowych praw i wolności jednostki w czasie konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym, jak i zasad MPH, spowodował, że ofiary konfliktów wykorzystują jedną z nielicznych możliwości w egzekwowaniu swoich praw – skargę indywidualną do ETPCz. Wydaje się, że skuteczna walka ofiar konfliktów zbrojnych o swoje prawa utorowała także drogę skardze państwowej do ETPCz. Słabe zainteresowanie państw poradzieckich współpracą z Międzynarodowym Trybunałem Karnym powoduje, że w najbliższych latach Europejski Trybunał Praw Człowieka pozostanie jedyną skuteczną międzynarodową instytucją sądową mającą wpływ na poprawę sytuacji ofiar konfliktów zbrojnych na terenie poradzieckim.

Dr hab. Larysa Leszczenko, Instytut Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Wrocławski (larysa.leszczenko@uni.wroc.pl)

Słowa kluczowe: Europejski Trybunał Praw Człowieka, ofiary konfliktów zbrojnych, państwa poradzieckie

Keywords: The European Court of Human Rights, the victims of armed conflicts, post-Soviet countries

ABSTRACT

The paper attempts to draw attention to the problem related to ensuring protection of the rights and freedoms of victims of armed conflicts in the post-Soviet space. To date this research problem is rather modestly represented in the Polish political science publications. Membership in the Council of Europe of six post-Soviet states (Armenia, Azerbaijan, Georgia, Moldova, Russia, Ukraine) at the turn of the 20th and 21st centuries provided an opportunity for the citizens as well as temporary residents of these countries, to fully exercise their right to legal personality. Due to lack of effective national legal instruments which make it possible to seek compensation from the state for violating personal rights and freedoms, victims of armed conflicts in the post-Soviet space widely use the possibility of individual claims against the state in the European Court of Human Rights. Despite the fact that the ECHR is not considered competent in the issues of war crimes and crimes against humanity, it acts based on its competence related to the protection of fundamental rights and freedoms. The lack of interest of post-Soviet states in cooperation with the International Criminal Court is one of the reasons why in the coming years the European Court of Human Rights will remain the only international judicial institution with a potential of improving the condition of victims of armed conflicts in the region.